

УДК 316.64 : 316.65 : 32

DOI <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-177>

Дроздов Олександр Юрійович

доктор психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної, вікової
та соціальної психології імені М. А. Скока,
Національний університет “Чернігівський колегіум”
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6682-9108>
dalmar@ukr.net

СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПРО КОЛАБОРАНТІВ У МАСОВІЙ ПОЛІТИЧНІЙ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім рівнем вивченості психологічних і соціально-психологічних аспектів феномену колабораціонізму у вітчизняній психологічній науці.

Мета статті полягає у визначенні змістової специфіки соціальних уявлень про колаборантів у масовій політичній свідомості вітчизняної молоді.

Методи і методологія. Методом онлайн-опитування у вересні 2024 р. опитано 449 студентів (віком від 17 до 35 років; 83% – жіночої і 17% – чоловічої статі) з різних регіонів України: Північ, Центр, Захід, Схід, Південь. Досліджуваним пропонувалася авторська анкета з комплексом закритих питань. Частотний аналіз результатів проводився у двох групах студентів: які не були і які були знайомі з особами, що стали колаборантами.

Основні результати і висновки. Соціальні уявлення про колабораціонізм і колаборантів у масовій політичній свідомості молоді мають переважно стереотипний характер. Поширеність цього явища загалом оцінюється на середньому рівні. Більшість колаборантів респонденти уявляють як дорослих людей, які раніше обіймали чиновницькі посади в місцевих органах влади або не мали роботи. У масовій свідомості молоді простежується кілька різних образів-“типажів” колаборантів: прагматично орієнтовані (які керуються мотивацією отримання грошей та/або підвищення власного статусу) й ідеологічно орієнтовані (прибічники “російського світу”); “добровольці” (яких слід обмінювати на наших військовополонених) та “вимушені” (діяльність яких слід оцінювати і карати індивідуально). При цьому соціальні уявлення про колаборантів залежать від низки чинників, зокрема від особистого досвіду (знайомства з такою людиною/людьми), що позначається на оцінках поширеності колабораціонізму, уявленнях про соціодемографічні та мотиваційні особливості колаборантів.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні уявлень про колаборацію і колаборантів серед мешканців тимчасово окупованих і звільнених

територій України, що дасть змогу ефективніше планувати та реалізовувати політику реінтеграції цих регіонів.

Ключові слова: колаборанти; колабораціонізм; зрада; соціальні уявлення; масова свідомість; молодь; Україна.

Oleksandr Yu. Drozdov

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Chief of M. A. Skok Department of General,
Developmental and Social Psychology,
T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”,
Chernihiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6682-9108>

dalmar@ukr.net

SOCIAL REPRESENTATIONS OF COLLABORATORS IN THE MASS POLITICAL CONSCIOUSNESS OF YOUTH

Relevance of the Study. The relevance of this research stems from the insufficient examination of the psychological and socio-psychological aspects of the phenomenon of collaborationism within domestic psychological science.

Objective. This article aims to determine the specific content of social representations of collaborators within the mass political consciousness of Ukrainian youth.

Methods and Methodology. An online survey (September 2024) involved 449 students (aged 17 to 35; 83% female and 17% male) from various regions of Ukraine, including the North, Center, West, East, and South. The participants received a custom-designed questionnaire with a set of closed-ended questions. A frequency analysis of the results was carried out across two groups of students: those who were unfamiliar with individuals who had become collaborators and those who were familiar with individuals who had become collaborators.

Main Results and Conclusions. The social representations of collaborationism and collaborators in the mass political consciousness of youth are primarily stereotypical. The prevalence of this phenomenon they see as moderate. Most collaborators are perceived as adults who previously held official positions in local government or were unemployed. Within the mass consciousness of youth, several different archetypes or “types” of collaborators emerge pragmatically-oriented individuals (motivated by financial gain and/or personal status elevation) and ideologically-driven ones (supporters of the “Russian World”); “volunteers” (who should be exchanged for our prisoners of war) and “forced collaborators” (whose actions should be judged and punished on a case-by-case basis). Moreover, some social representations of collaborators are influenced by personal experience (such as knowing such individuals), which affects the perception of the prevalence of collaborationism and collaborators’ socio-demographic and motivational characteristics.

Prospects for Further Research. Future research should focus on studying the perceptions of collaboration and collaborators among residents of temporarily occupied and liberated territories of Ukraine, which will aid in more effectively planning and implementing the reintegration policies for these regions.

Keywords: collaborators; collaborationism; betrayal; social representations; mass consciousness; youth; Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із соціальних наслідків більшості війн є поява феномену колабораціонізму – добровільної або вимушеної співпраці місцевих мешканців з окупантами. Крім юридичних і політичних ракурсів цього явища, важливими видаються його психологічні та соціально-психологічні аспекти. Останні охоплюють питання, які стосуються не лише особистості колаборантів (зокрема їхньої мотивації), а й сприймання та оцінювання їх у суспільстві. Російсько-українська війна загострила це питання в нашому соціумі. Воно не просто відображає окремі аспекти динаміки масової політичної свідомості українців, а й виявилось пов'язаним із важливими проблемами згуртованості (консолідації) суспільства, його толерантності, соціальними уявленнями про справедливість і майбутнє країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що з явищем колабораціонізму українське суспільство вперше зіткнулося ще 2014 року, вітчизняна психологія, на жаль, не може похвалитися систематичними дослідженнями в цій сфері. Винятком є окремі наукові розвідки науковців Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Зокрема, низка вітчизняних соціальних психологів (П. Горностаї, Л. Чорна, С. Чуніхіна та ін.) пропонує розглядати колабораціонізм у контексті феномену групової ідентифікації та специфіки групових відносин – як здійснення акту зміни референтної групи, вибору іншої спільноти і, відповідно, ідентичності (Чуніхіна, 2023). Не заперечуючи такий підхід, слід, однак, зазначити, що він навряд чи повністю пояснює випадки “вимушеного” колабораціонізму (як прояву зовнішніх конформних та адаптивних реакцій частини населення окупованих територій).

У зарубіжній, особливо в європейській науці, темі колаборації з ворогом (окупантом) приділялося значно більше уваги, особливо в країнах з глибоким досвідом нацистської окупації (яскравим прикладом є Франція, де ця тема багато років після Другої світової війни була “болючою точкою” для всього суспільства). Проте такі дослідження мали переважно історико-соціологічний характер і дещо рідше – психологічний. Прикладом останнього є дослідження бельгійських фахівців, присвячене особливостям сприймання колаборантів різними

етномовними групами бельгійців. Зокрема, виявилось, що навіть через 75 років після Другої світової війни ця тема досі розділяє країну, адже франкомовні бельгійці виявилися менш толерантними до колаборантів та їхньої амністії, ніж їхні голландськомовні співгромадяни (Bouchat et al., 2020).

Зазначимо, що західні психологи мають солідний досвід наукових розробок теми зради власної держави, що є близьким (хоч і не повністю тотожним з колабораціонізмом) соціально-психологічним феноменом. Зокрема, широковідомою є психологічна модель зради “MICE”, запропонована американськими фахівцями. Остання пояснювала поведінку зрадників (завербованих агентів) комплексом із чотирьох основних мотивів: “Money” (гроші), “Ideology” (ідеологія), “Coercion” (змушування) та “Egoism” (егоїзм). Під час пізніших досліджень було також встановлено наявність інших мотивів (наприклад, пошук гострих відчуттів, помста, бажання догодити іншій особі). Також виявилось, що різні мотиви на практиці часто поєднуються один з одним (при цьому найбільше це стосувалося грошової мотивації, а найменше – ідеологічної); крім цього, ієрархія мотивів державної зради відрізнялася в різних соціодемографічних групах (за статтю, віком, соціальним і професійним статусом тощо). Урешті-решт фахівці дійшли думки, що вчинок зрадника доречно розглядати не лише під кутом зору впливу окремих мотивів, а й інших чинників внутрішнього (поєднання певних особистісних рис) і зовнішнього (вплив конкретної ситуації) типів (Charney, & Irvin, 2016; Michalak, 2011).

У вітчизняній науці вивчення проблеми колабораціонізму досі було сферою зацікавленості переважно юристів і соціологів. Так, на думку Ю. Сагайдак, значущими чинниками колабораціонізму серед вітчизняних громадян можуть бути стать і вік. Дослідниця вважає, що жінки, які більше, ніж чоловіки, прагнуть мирного, спокійного життя, керуються “материнським інстинктом”, в умовах окупації можуть бути більшою мірою спрямовані на адаптацію, ніж на відкрите протистояння окупантам (за принципом “краще поганий мир, ніж хороша війна”). Значна частина громадян похилого віку під впливом прорадянського світогляду може сприймати російсько-українську війну як “штучну війну” між “братніми народами” (Сагайдак, 2024). М. Волков зазначає, що особи, схильні до колаборантської діяльності, з одного боку, можуть мати певні індивідуально-психологічні особливості: бути більш егоїстичними (дбати насамперед про задоволення власних потреб) або більш пластичними (спрямованими на адаптацію до соціальних змін, знаходження спільної мови з різними сторонами), керуватися певними політико-ідеологічними переконаннями тощо. З другого боку, науковець

підкреслює важливу роль зовнішніх, соціальних чинників (вплив найближчого оточення, конкретної соціальної ситуації тощо), необхідність комплексного вивчення причин і передумов колабораціонізму (Волков, 2023), з чим, безумовно, не можна не погодитися.

Вітчизняний соціолог О. Зубченко пропонує розглядати колабораціонізм мешканців південних регіонів України у трьох ракурсах: як дисфункцію чинних соціальних інститутів (які окупанти “трансформують” відповідно до своїх інтересів і потреб), як канал соціальної мобільності (який дає змогу певним особам, часто з низькостатусних груп, швидко підвищити свій соціальний статус) і як стратегію виживання (для мешканців, які через об’єктивні причини опинилися на окупованих територіях і змушені певним чином адаптуватися до нової реальності). На основі результатів дослідження колаборантів з Херсонського і Запорізького регіонів вдалося виявити низку цікавих тенденцій. По-перше, співвідношення чоловіків і жінок було майже однаковим – 52% і 48%. При цьому чоловіки-колаборанти найчастіше ставали співробітниками незаконних “правоохоронних” формувань (“міліція”, “судді”, “прокурори” тощо), які разом з окупантами брали участь у репресіях мирного населення, “віджимі” бізнесу тощо; натомість колаборантки-жінки здебільшого залучалися до організаційних робіт (підготовка “референдумів” та ін.). По-друге, на активну співпрацю з окупантами більше налаштовані люди, які мають постійну роботу в бюджетних (залежних від влади) сферах і, ймовірно, бояться її втратити. По-третє, більшість (69%) осіб долучалися до таких форм колаборації: участь у російській пропаганді, роздача гуманітарної допомоги, агітація за отримання паспортів РФ. Менш поширеними формами були: економічна співпраця з ворогом (25%), інформування загарбників про місця проживання учасників АТО/ООС і проукраїнських активістів (14%), організація й підготовка “референдуму” (10%), матеріально-технічне сприяння російським військам та “адміністраціям” (7%), співмешкання жінок з окупантами (7%). Цікавим (але в принципі закономірним) фактом стало те, що понад половину колаборантів (55%) ще до окупації були схильні до різних форм девіантної поведінки (перебували під судом/слідством; мали конфлікти на роботі, що призвели до звільнення); 30% зловживали алкоголем (Зубченко, 2022).

Частину вітчизняних соціологічних досліджень присвячено вивченню ставлення українців до колаборантів. Прикладом є серія всеукраїнських соціопитувань, проведених соціологічною групою “Рейтинг” у 2022–2024 рр. Так, під час опитування 2022 р. виявлено різну міру толерантності до різних категорій колаборантів. Зокрема, підтримку амністії колаборантів-чиновників і представників силових структур

допускали менше ніж 20% опитаних, членів колаборантських політичних партій та учасників незаконних збройних формувань – понад 20%, журналістів – 38%, керівників місцевих підприємств, банків та організацій – 51%, керівників місцевих комунальних установ – 58%, учителів, лікарів і соціальних працівників – 68%. Показовим є факт, що на той період майже 40% респондентів вважали виправданим самосуд над винними у воєнних злочинах (Правовий захист...).

Результати опитування 2024 р. показали, що найчастіше до колабораційної діяльності респонденти відносили перебування на керівних посадах в органах окупаційної влади (48%), участь в організації т. зв. виборів і референдумів (46%), військову службу в лавах окупаційних збройних сил (44%). Дещо більше половини (52%) опитаних вважали, що кримінальній відповідальності підлягає лише та співпраця з окупаційними адміністраціями, яка призвела до тяжких наслідків і злочинів; натомість дещо менше половини (46%) згадували про будь-яку співпрацю з окупаційними адміністраціями. Більшість опитаних (65%) вважала, що покаранням за співпрацю з окупантами може бути обмеження щодо зайняття певних посад; менше досліджувані погоджувалися із застосуванням штрафів (30%), обмеженням участі в громадському житті, громадськими роботами (20%) (Правосуддя в контексті...).

Не заперечуючи цінності і необхідності проведення таких досліджень, усе ж вважаємо за потрібне звернути увагу на певні їхні недоліки. По-перше, вони охоплюють досить широкий соціодемографічний діапазон респондентів, отже, їхні результати дещо нагадують “середню температуру в лікарні” і не відображають специфіки окремих соціальних груп. По-друге, у соціологічних дослідженнях традиційно не враховується вплив особистісних чинників, які можуть позначитися на уявленнях та оцінках людини.

Метою нашого дослідження стало вивчення змістової специфіки соціальних уявлень про колаборантів у масовій політичній свідомості вітчизняної молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження проводилося протягом вересня 2024 р. в онлайн-форматі за допомогою Google-forms. Досліджуваними (n=449 осіб) були студенти закладів вищої освіти з усіх регіонів України: Північ (n=66), Центр

(n=95), Захід (n=122), Схід (n=109) і Південь (n=39)³. Незначна кількість опитаних (n=18) перебувала за межами України. Переважну більшість вибірки становили жінки (83%), що загалом є типовим для більшості сучасних вітчизняних онлайн-опитувань; вік респондентів – від 17 до 35 років (у середньому – 20 років). Було використано авторську анкету з питаннями закритого типу, які стосувалися уявлень про поширеність колабораціонізму під час російсько-української війни, уявлень про соціодемографічні характеристики колаборантів, причини та передумови їхньої поведінки, міру справедливого для них покарання.

Аналізуючи результати дослідження, ми поділили загальну вибірку на дві групи. Першу становили особи, які дали негативну відповідь на запитання “*Чи знаєш ти конкретну людину (людей), яка (-и) пізніше стала(-и) колаборантом(-ами)?*” (таких виявилось 83%; n=374); другу групу утворили опитані, які дали позитивну відповідь (17%; n=75). Ми виходили з того, що міра стереотипності соціальних уявлень у цих двох групах буде різною (зокрема, соціальні стереотипи в другій групі будуть частково коригуватися власним життєвим досвідом), а тому аналізувати отримані дані “в цілому” є недоречним. Результати порівняльного аналізу (табл.) підтвердили правильність такого кроку.

Таблиця

Частотний аналіз отриманих результатів за групами молоді (%)

№	Питання	1 група (n=374)	2 група (n=75)
1	На твій погляд, загальна кількість колаборантів (осіб, які пішли на співпрацю з окупантами) за роки російсько-української війни: 1) є не дуже великою 2) не більшою і не меншою, ніж в інших війнах 3) дуже значна 4) складно визначитися	5,1 40,4 29,7 24,9	1,3 49,3 41,3 8,0
2	На твій погляд, більшість колаборантів – це: 1) чоловіки 2) жінки 3) складно сказати	32,6 4,5 62,8	22,7 10,7 66,7

³ Нами використовувався наступний територіальний розподіл: “Північ” – Чернігівська та Сумська області; “Центр” – м. Київ та Київська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська, Полтавська області; “Захід” – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Закарпатська області; “Схід” – Дніпропетровська, Харківська, Запорізька області; “Південь” – Херсонська, Одеська, Миколаївська області.

№	Питання	1 група (n=374)	2 група (n=75)
3	На твій погляд, більшість колаборантів – це: 1) молоді люди 2) дорослі (зрілі) особи 3) особи літнього віку 4) складно сказати	5,9 49,2 12,3 32,6	2,7 74,7 13,3 9,3
4	На твій погляд, більшість колаборантів раніше були: 1) чиновниками в місцевих органах влади 2) депутатами 3) бізнесменами 4) священниками УПЦ МП 5) військовослужбовцями 6) працівниками правоохоронних органів 7) освітянами 8) працівниками системи охорони здоров'я 9) безробітними 10) кримінальними злочинцями 11) пенсіонерами 12) представниками учнівської молоді 13) інше 14) складно сказати	47,1 39,3 23,3 36,4 12,6 26,2 10,2 6,1 46,5 37,4 26,2 8,3 20,3 35,0	64,0 44,0 29,3 40,0 8,0 53,3 28,0 18,7 68,0 42,7 41,3 4,0 25,3 16,0
5	На твій погляд, причинами/передумовами зради більшості колаборантів є: 1) бажання заробити гроші / зробити кар'єру при "новій владі" 2) ідеологічні (були прибічниками "російського світу") 3) примус або погрози з боку окупантів, страх за своє життя (або рідних) 4) якісь образи на Україну (українську владу), бажання помститися 5) власна дурість, погане усвідомлення серйозності скосного вчинку 6) розгубленість, дезорієнтованість під час війни 7) потужна російська пропаганда 8) неефективна система патріотичного виховання в Україні 9) погане сімейне виховання цих людей 10) інші причини/передумови 11) складно сказати	74,6 65,5 55,3 36,4 51,9 21,9 49,2 14,7 15,5 16,3 14,7	81,3 80,0 68,0 29,3 52,0 17,3 64,0 29,3 17,3 12,0 2,7
6	Якого покарання, на твою думку, заслуговують колаборанти, які добровільно пішли на співпрацю з окупантами? 1) смертна кара 2) тюремне ув'язнення	11,2 12,3	12,0 5,3

№	Питання	1 група (n=374)	2 група (n=75)
	3) позбавлення громадянства України	14,2	21,3
	4) їх треба обмінювати на наших військовополонених	32,4	36,0
	5) усе треба вирішувати індивідуально (не можна всіх судити однаково)	21,9	21,3
	6) складно визначитися	8,0	4,0
7	Якого покарання, на твою думку, заслуговують колаборанти, яких силою/ погрозами змусили співпрацювати з окупантами?		
	1) смертна кара	0,8	2,7
	2) тюремне ув'язнення	7,2	1,3
	3) позбавлення громадянства України	3,7	1,3
	4) їх треба обмінювати на наших військовополонених	8,8	9,3
	5) усе треба вирішувати індивідуально (не можна всіх судити однаково)	62,3	73,3
	6) складно визначитися	17,1	12,0

На основі вищенаведених даних виокремлено низку спільних і відмінних тенденцій у досліджуваних групах молоді. *Спільні тенденції* полягали в тому, що більшість респондентів (відносна або абсолютна) в обох групах:

- вважала, що поширеність колабораціонізму в російсько-українській війні є не більшою і не меншою, ніж в інших війнах;

- не мала чітких уявлень про статеvu належність більшості колаборантів, але уявляла їх переважно дорослими (зрілими) людьми, які у своїй більшості раніше були чиновниками або безробітними. (Зазначимо, що приблизно схожі, але менші за частотою, оцінки отримано щодо таких груп, як депутати, бізнесмени, священники УПЦ МП, злочинці);

- вважала основними мотивами поведінки колаборантів гроші/бажання підвищити свій соціальний статус та ідеологічний (орієнтацію на "російський світ");

- вважала, що "добровільних" колаборантів слід обмінювати на наших військовополонених, а з "вимушеними" треба "розбиратися" індивідуально в кожному випадку.

Натомість виявлених *відмінностей* було більше. Так, молодь другої групи:

- частіше погоджувалася з оцінкою, що в поточній війні кількість колаборантів є дуже значною (імовірно, унаслідок певного розчарування в комусь зі знайомих);

- менше погоджувалася з тим, що більшість колаборантів становлять чоловіки, але більшою мірою уявляли (або пригадували) колаборантів як осіб дорослого (зрілого) віку;

- частіше уявляли колаборантами чиновників, працівників правоохоронних органів, працівників системи освіти та охорони здоров'я, колишніх безробітних і пенсіонерів (напевно, знайомі їм особи належали саме до цих груп); відповідно, вони меншою мірою вказували на труднощі з оцінкою колишнього соціального статусу більшості колаборантів;

- частіше згадували про ідеологічну мотивацію колаборантів, а також про погрози (примус) з боку окупантів; відповідно, у їхній свідомості чіткіше вимальовується подвійна класифікація “добровільних” і “вимушених” колаборантів (це підтверджується тим, що вони частіше погоджувалися з тезою про необхідність окремого розгляду кожного випадку вимушеного колабораціонізму);

- частіше вказували на такі зовнішні (соціальні) передумови колабораціонізму, як вплив ворожої пропаганди та неефективність вітчизняної системи патріотичного виховання (отже, вони краще усвідомлювали той факт, що поведінка людини залежить не лише від її особистості, а й від впливу певних соціальних чинників).

Отже, бачимо, що феномен стереотипізації спрацьовує щодо широкого кола компонентів соціальних уявлень про колабораціонізм і колаборантів (ступеня поширеності, соціодемографічних і психологічних характеристик, соціальних передумов, справедливого покарання тощо). Усе вищенаведене, на нашу думку, дає підстави для того, щоб порушити питання про розроблення та впровадження певних етичних рекомендацій (стандартів) для журналістів і масмедіа щодо подання та поширення інформації про випадки колаборантської діяльності. Це дало б змогу знизити імовірність поширення в суспільстві відповідних неадекватних соціальних стереотипів, які заважатимуть суспільній консолідації (зокрема коли йдеться про повернення в майбутньому тимчасово окупованих територій України).

Вважаємо, що на увагу заслуговує ще один отриманий результат. Незважаючи на всі трагічні наслідки повномасштабної війни, що вже триває кілька років поспіль, більшість української молоді все ж таки зберігає певний “гуманістичний потенціал”. Про це свідчить порівняно нечастий вибір відповіді “смертна кара” як міри покарання для колаборантів (навіть добровільних). Також можна згадати й те, що санкції тюремного ув'язнення або позбавлення громадянства колаборантів респонденти згадували рідше, ніж їхній обмін на наших військовополонених. Те, що певні культурно-ментальні “гальма”

стримують закономірну ворожість багатьох представників молоді навіть в екстремальній ситуації війни, викликає все ж надію та оптимізм і свідчить про те, що українське суспільство (принаймні його молода частина) поступово рухається в бік гуманістичних цінностей західної цивілізації (на контрасті можна згадати радянські лозунги типу “*Жодної пощади зрадникам Батьківщини!*”).

Обмеження дослідження. Через незначну кількість опитаних чоловіків, обмеженість вибірки здобувачами закладів вищої освіти можемо наразі вести мову радше про певні соціально-психологічні тенденції серед вітчизняної молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У масовій політичній свідомості сучасної вітчизняної молоді сформувалися соціальні уявлення про колабораціонізм і колаборантів, які мають переважно стереотипний характер. Поширеність цього явища загалом сприймається на середньому рівні. Респонденти уявляють більшість колаборантів як дорослих людей, які раніше обіймали чиновницькі посади в місцевих органах влади або не мали роботи. У масовій свідомості молоді простежується кілька різних образів-“типажів” колаборантів: прагматично орієнтовані (які керуються мотивацією отримання грошей та/або підвищення власного статусу) й ідеологічно орієнтовані (прибічники “російського світу”); “добровольці” (яких слід обмінювати на наших військовополонених) і “вимушені” (діяльність яких слід оцінювати та карати індивідуально). При цьому соціальні уявлення про колаборантів залежать від низки чинників, зокрема від особистого досвіду (знайомство з такою людиною/людьми), що позначається на оцінках поширеності колабораціонізму, уявленнях про соціодемографічні та мотиваційні особливості колаборантів.

Перспективними напрямками майбутніх досліджень може бути вивчення уявлень про колаборацію і колаборантів серед мешканців тимчасово окупованих і звільнених територій України, що дасть змогу ефективніше планувати й реалізовувати політику реінтеграції цих регіонів.

Подяка. Автор висловлює подяку всім колегам, які сприяли проведенню дослідження, зокрема В. Шмаргуну, Л. Долинській (м. Київ), О. Шпортун (Вінниця), О. Літвіновій (Кременчук), С. Аврамченко (Черкаси), А. Конончук, М. Папучі (Ніжин), І. Петровській, І. Галяну (Львів), О. Яцині (Ужгород), О. Іванашко (Луцьк), І. Батраченку, З. Бондаренко (Дніпро), О. Наливайку (Харків), Л. Івановій (Запоріжжя), О. Родиній (Одеса), Н. Тавровецькій (Херсон).

Список використаних джерел

Волков, М. С. (2023). Аналіз психологічних аспектів колабораційної діяльності в сучасному суспільстві: виклики і перспективи. *Академічні візії*. Вип. 24. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/624/573>

Зубченко, О. С. (2022). Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*, 3(55), 15–23.

Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів Росії (23-26 грудня 2022): прес-реліз Соціологічної групи "Рейтинг". URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_d_vo_nih_zlochyn_v_ros_23-26_grudnya_2022.html?fbclid=IwAR3gi3YS2eOZYbEXrnuwoxyw4_Fp1nf5xoZpdV_EuC50psrHvpqg2Zugl8

Правосуддя в контексті російської збройної агресії (13.08.2024): прес-реліз Соціологічної групи "Рейтинг". URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/justice-context-russian-armed-aggression.html>

Сагайдак, Ю. (2024). Соціально-правові та психологічні аспекти колабораціонізму в умовах російсько-української війни XXI століття. *Юридична психологія*, 1 (34), 46–53.

Чуніхіна, С. Л. (2023). Психологічна проблематика колабораціонізму: перспективи повоєнної інтеграції суспільства. В П. П. Горностаї, & Л. Г. Чорна (Ред.), *Актуальні проблеми психології малих груп в умовах війни та повоєнного часу*, Матеріали наукової конференції (Київ, 16 травня 2023 р.) (с. 98–102). Київ.

Bouchat, P., Luminet, O., Rosoux, V. et al. (2020). A social psychological perspective on World War II collaboration in the 21st century: A Belgian case. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 50, Is. 7, 1406–1424.

Charney, D. L., & Irvin, J. A. (2016). The Psychology of Espionage. *Intelligence: Journal of U.S. Intelligence Studies*, Vol. 22, No.1, 71–77.

Michalak, S. (2011). Motives of espionage against ones own country in the light of idiographic studies. *Polish Psychological Bulletin*, 42(1), 1–4.

References

Bouchat, P., Luminet, O., Rosoux, V. et al. (2020). A social psychological perspective on World War II collaboration in the 21st century: A Belgian case. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 50, 7, 1406–1424. (in English)

Charney, D. L., Irvin, J. A. (2016). The Psychology of Espionage. *Intelligence: Journal of U.S. Intelligence Studies*, Vol. 22, 1, 71–77. (in English)

Chunikhina, S. L. (2023). Psykholohichna problematyka kolaboratsionizmu: perspektyvy povoiennoi intehratsii suspilstva [Psychological problems of collaborationism: prospects of post-war integration of society]. *Aktualni problemy psykholohii malykh hrup v umovakh viiny ta povoiennoho chasu* [Actual problems of

the psychology of small groups in the conditions of war and post-war times], Materials of the scientific conference (Kyiv, May 16, 2023) (pp. 98–102). Kyiv. (in Ukrainian)

Michalak, S. (2011). Motives of espionage against ones own country in the light of idiographic studies. *Polish Psychological Bulletin*, 42(1), 1–4. (in English)

Pravosuddia v konteksti rosiiskoi zbroinoi ahresii [Justice in the context of Russian armed aggression] (2024, August 8). Press release of the Sociological group “Rating”. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/justice-context-russian-armed-aggression.html> (in Ukrainian)

Pravovyi zakhyst postrazhdalykh vid voiennykh zlochyniv Rosii [Legal protection of victims of Russian war crimes] (2022, December 23-26). Press release of the Sociological group “Rating”. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_dvo_n_nih_zlochyn_v_ros_23-26_grudnya_2022.html?fbclid=IwAR3ei3YS2eQZYbEXrnuwyoxw4_Fp1nf5xoZpdV_EuC50psrHvpqg2Zugl8 (in Ukrainian)

Sahaydak, Yu. (2024). Sotsialno-pravovi ta psykholohichni aspekty kolaboratsionizmu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny XXI stolittia [Socio-Legal and Psychological Aspects of Collaborationism in the Conditions of the RussianUkrainian War of the 21st Century. *Yurydychna psykholohiya* [Legal Psychology], 1(34), 46–53. (in Ukrainian)

Volkov, M. S. (2023). Analiz psykholohichnykh aspektiv kolaboratsiinoi diialnosti v suchasnomu suspilstvi: vyklyky i perspektyvy [Analysis of psychological aspects of collaborative activity in modern society: challenges and prospects]. *Akademichni vizii* [Academic visions], 24. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/624/573> (in Ukrainian)

Zubchenko, O. S. (2022). Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Pivdnia Ukrainy: sotsiolohichni aspekt [Collaborationism in the temporarily occupied territories of Southern Ukraine: a sociological aspect]. *Visnyk NTUU “KPI”. Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo* [Bulletin of the NTUU “KPI”. Political Science. Sociology. Law], 3(55), 15–23. (in Ukrainian)